

NAGY JÓZSEF

A FALVAK FORRADALMA ÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETEK 1956-BAN

Ahhoz, hogy a magyar paraszti társadalom mozgalmait és állásfoglalását 1956 őszén megértsük, röviden meg kell néznünk azt az utat, amely az októberi forradalmi eseményekhez vezetett. Történetírásunk Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án, Kecskeméten elmondott beszédével hozza összefüggésbe a parasztellenes és mezőgazdaság-ellenes intézkedések sorozatát. Ekkor már megtörtént a pártegyesítés, 1948 márciusában államosították a nagyipari üzemeket, és politikailag semmi akadálya nem volt a szocialista nagyipar megteremtésének.

Az MDP vezetése mégis úgy látta, hogy a magyar gazdaság fél lábón áll. A szocialista ipar irányítása nem jelentett problémát. Csak a megfelelő tervek keltenek, az ipar azokat végrehajtja, s a termék bekerül az állami raktárakba. A mezőgazdasági termelés azonban több mint kétmillió kistermelő tulajdonában volt. Tudják-e ezek a kisüzemek az ipar nyersanyag-szükségletét és a lakosság ellátását biztosítani? Hogyan lehet ennyi kis termelési egységet úgy irányítani, hogy azok a szocialista tervgazdálkodásnak megfeleljenek. Csak két utat láttak elfogadhatónak: egyrészt a központi irányítású állami gazdaságok számát és területét növelni, másrészt a falusi kistermelőket 3-4 év alatt termelőszövetkezetekbe tömöríteni. Ráadásul a magyar pártvezetésnek nem volt határozott elképzelése a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezéséről, így a szovjet kolhozok alapszabályait és módszereit igyekeztek átültetni a magyar mezőgazdaságba. Mivel ez ellen a falusi lakosság természetesen tiltakozott, kényszereszközökkel, a terménybeszolgáltatás és az ugyancsak természetbeni adó rendszeres emelésével, a szinte évenként megismétlődő termőföld-tagosítással és a kulákosítással igyekeztek eredményt elérni. Mivel 1952-ben rendkívül aszályos év volt, és a termelők az 1951 őszén megemelt beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tudtak eleget tenni, begyűjtő brigádok jártak házról házra, s gyakran még a fejadagot és a következő évi vetőmagot is elvitték a gazdáktól. Ez volt a „padlássöprés” éve. Ez 1953 tavaszára pattanásig feszült, izzó hangulatot teremtett a falvakon.

Mivel jelenleg nem feladatom e probléma részletesebb kifejtése, alább csak idézek néhány sort az MDP KV 1953. június 28-ai határozatából: „A párt irányvonalában és a gazdaságpolitikában elkövetett hibák nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a dolgozó tömegekkel szemben széles mértékben alkalmaznak adminisztratív módszereket, a rendőrség, a bíróságok tömegesen büntetnek és a hatóságok ridegen bánnak a lakossággal, s gyakoriak az önkényeskedések. 1951–53.

május 1. között, vagyis két év és négy hónap alatt a rendőrség, mint kihágási bíróság, kereken 850 000 esetben szabott ki büntetést. És bár a 850 000 esetből 831 000 eset pénzbírság volt, s ebből is 760 000 volt 100 forinton aluli, és csak 19 000 eset szólt elzárásra, s ezeknek jelentős részét is felfüggesztették, mégis, a kihágási büntetések száma túrhetetlenül magas. E szám arról tanúskodik, hogy Magyarországon olyan mértékben alkalmaznak adminisztratív eszközöket a lakossággal szemben, ami népi demokráciában, a dolgozó nép államában megengedhetetlen. Ugyanerről tanúskodik a bíróságok működése is. A bíróságok 1950–1953 között, vagyis három és egynegyed év alatt 650 000 személy ügyével foglalkoztak és 387 000 személy ellen hoztak elmarasztaló ítéletet. Ugyancsak helytelen és elfogadhatatlan a beszolgáltatás elmulasztásáért kivetett tömeges pénzbüntetések rendszere és gyakorlata. A beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásáért dolgozó parasztokra, termelősövetkezetekre és kulákokra eddig összesen közel 400 millió forint összegű kártérítést vetettek ki, melynek jelentős része a fennálló rendeletek értelmében is törvénytelen és igazságtalan.”¹

Az 1953. júniusi Központi Vezetőségi ülésen Nagy Imre a hivatalosan megfogalmazott párthatározatnál sokkal önkritikusabban és súlyosabban felvetette a pártvezetésnek a parasztsággal szemben elkövetett bűnös felelősségét. „Oda jutottunk, hogy saját államapparátusunk, helyi tanácsaink, igazságügyi, rendőrségi és államvédelmi szerveink, főképpen vidéken, elsősorban a falusi lakossággal szemben a törvénytelenések sorozatát követték el. Száz- és százezrekre megy azoknak a száma, akiket bírósági vagy kihágási eljárás alá vontak, és kisebb-nagyobb büntetésekkel sújtottak, nem is beszélve a begyűjtés, az adóbehajtás, a kuláklista, a tagosítás terén elkövetett túlkapásokról és egyéb zaklatásokról. A lakosságnak az állami szervekkel szembeni elégedetlenségét fokozta az, hogy még egyébként helyes, szükséges és törvényes intézkedéseket is, ridegen, úgy hajtottak végre, hogy megkeserítették a nép életét. Az e téren elkövetett hibák, a törvényesség megrendülése meglazította államiságunk alapját, a két nagy dolgozó osztály, a munkásság és parasztság szövetségét.”²

Tagadhatatlan, hogy 1953 júniusa és 1955 tavasza között a törvénytelenések jelentős mértékben csökkentek. Tény, hogy a Nagy Imre-kormány is a termelősövetkezetek mellett állt, és számos rendelkezésével azokat támogatta. Ellene volt azonban az erőszakos tsz-szervezésnek, s aki ki akart lépni, vagy ha a tagság úgy döntött, hogy a szövetkezetet feloszlattja, azt minden megtorlás nélkül megtehetette. Hivatalos kimutatás szerint 1954 végéig 943-mal csökkent a szövetkezetek száma, 146 ezerrel a szövetkezeti tagok száma és 540 ezer hektárral a földterülete.³ Mint láthattuk, a termelők tömegesen választották az egyéni gazdálkodás útját, és megnőtt a termelési kedv. Mindehhez hozzájárult az, hogy a kormány

¹ Balogh S. – Föglein G. – Szakács S.: Nehéz esztendőkről krónikája 1949–1953. 500.

² Beszélő. Összkiadás 1981–1989. Bp., 1992. 633.

³ Pető I. – Szakács S.: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. Bp., 1985. 256.

1954. január 1-jétől három évre előre meghatározta a beszolgáltatás mértékét, valamelyest csökkentettek az adón, és szabaddá tették az áruértékesítést. Ezek az intézkedések, ha nem is hoztak alapvető változást a falvak életében, de bizalomgerjesztők voltak, és konszolidálták a termelők tevékenységét.

Másfél év sem telt el, s ismét a régi szelek kezdtek fújdogni. A teljhatalmát visszanyerő Rákosi-rezsim megemelte az adókat, s ismét jött az erőszakos tsz-szervezés. Az igen erőteljes agitáció és kényszer hatására 1955–56-ban ismét növekedett a termelőszövetkezetek száma és taglétszáma. Ez a szervezőmunka elsősorban az alföldi és a dunántúli megyéket érintette. Ekkor azonban már újra repedések mutatkoztak a szövetkezeti mozgalomban. 1956 emberpróbáló vihara még nem érezte hatását, amikor szeptemberben – főleg a Dunántúlról – olyan jelentések érkeztek a pártközpontba, hogy mintegy 100 termelőszövetkezetben a tagság kisebb vagy nagyobb része, esetenként az egész tagság ki akar lépni a szövetkezetekből. A kilépési hangulat mindenekelőtt az 1955–56-ban alakult szövetkezetek tagjai között volt erős. A feloszlási hangulat különösen Vas, Győr, Zala, Somogy és Baranya megyében mozgatta meg a tagságot. A pártközpontba küldött ezzel kapcsolatos jelentés megállapítja: „Az a tény, hogy egyes termelőszövetkezetekben kilépési hangulat van, egyben arra is figyelmeztet, hogy a múlt évben és ez év elején elkövetett túlzások (nemcsak erőszakosodásra gondolunk, hanem arra is, hogy gazdasági alap és előkészítés nélkül jött létre sok új szövetkezet) nagyon rossz hatással voltak és vannak a szövetkezeti mozgalomra, s számos községben nem sikerült a dolgozó parasztság bizalmát visszanyerni. A fenti felsorolt megyék egyes községeiben a legutóbbi napokban még inkább kiéleződött a helyzet.”⁴

A jelentés ezek után több oldalon keresztül sorolja azokat a községeket, ahol a termelőszövetkezet lényegében megszűnt. Mivel a feloszlás oka mindenhol az erőszakos szervezés és a gyenge jövedelem, csupán példaként említünk néhányat a felsorolt községekből. A Győr megyei Rábatotonyán négy termelőszövetkezet közül az egyikből széthordták az állatokat, amit éjjel rendőri intézkedésre viszszahordtak. A tagok jelentős része nem akar a szövetkezetben maradni, az együtt-tartás csak ideiglenes jellegű. 50-en adtak be írásbeli kilépési kérelmet, erőszakos beléptetésre hivatkozva. Bágyogszovát község mindhárom termelőszövetkezete felbomlott. A széthordott állatokat nem sikerült összeszedni, ráadásul a takarmányt is széthordták, és hozzákezdtek a félig kész istálló lebontásához is. A vasvári járás 11 termelőszövetkezetében megszüntették a közös tevékenységet, 10 termelőszövetkezetből széthordták az állatokat. Celldömölk két kerületében szeptember 25-én éjjel hordták szét az állatokat, és a szövetkezet lényegében felbomlott. Baranya megyében 15 termelőszövetkezetben van nagyobb arányú kilépési hangulat. Somogy megyében mintegy 30 községben jelentős szer-

⁴ MOL-M-276. f. 53.304. öe. Jelentés a termelőszövetkezeti kilépésekről. Megtárgyalta: az MDP Politikai Bizottsága 1956. szeptember 28-ai ülése.

vezeti lazulás tapasztalható, s az újonnan alakított 136 szövetkezet közül mintegy 100 gazdaságilag még mindig gyenge lábakon áll.⁵ A parasztságban tehát megvolt az elszántság és a tenni akarás, hogy helyzetén változtasson. Ahhoz azonban, hogy ezek az egy-egy falut érintő elszigetelt események eredményre vezessenek, az egész országot átfogó forradalomra volt szükség.

Ennek ellenére az október 23-ai budapesti forradalom hírére a falvak lakói viszonylag késve reagáltak. A falvak többségében október 25–27. között, kisebb részben október 28–30. között játszódtak le a helyi forradalmi események. Ennek a viszonylagos késedelemnek számos oka volt. Ekkor már sok falusi háztartásban is volt ún. Néprádió, amelyen csak a Kossuth és Petőfi Rádió adásait lehetett hallgatni. A Kossuth Rádió azonban különösen október 24-én és 25-én „a fővárosban garázdálkodó ellenforradalmi bandákról” szólt, és rövid időn belül várható felszámolásukat helyezte kilátásba. A vidéki megyei lapok a megyei pártbizottságok lapjai voltak, és a hivatalos álláspontot képviselték. A létrejövő forradalmi bizottságok szinte mindegyike megfogalmazta a maga követeléseit, a parasztságot ért sérelmek és ezek orvoslásának követelése azonban általában kimaradt. Igaz ugyan, hogy a műszaki egyetem október 22-én elfogadott 16 pontos követeléséből a 10. pont a beszolgáltatásról szól, amennyiben kimondja, „követeljük a beszolgáltatási rendszer új alapokra fektetését és a termények okszerű felhasználását”, de ez az egyébként igen lényeges követeléseket tartalmazó kiáltvány, mivel 23-án a rádióban nem került beolvasásra, röplap formájában csak Pesten terjedt el, és falvakra nem került ki. Egyébként ez a pont sem a beszolgáltatás eltörlését, „csak új alapokra helyezését” követeli. A parasztság tehát az első napok hamis és torz információi hatására nem érezte át az események jelentőségét, és csak napokkal később, gyakran külső tényezők hatására tudatosult benne, hogy ez a forradalom az ő helyzetére is sorsfordító hatással lehet.

Volt egy másik tényező is, amely a falvakon a forradalmi eseményeket késleltette. Október második felében van a mezőgazdasági munkák csúcspontja: a kukoricatörés, a cukorrépa, takarmányrépa betakarítása, és ezzel párhuzamosan végezni kellett az őszi szántó-vető munkát is. Ezeknek a munkáknak az elvégzése az ország lakosságának ellátása szempontjából össznemzeti érdek volt, s ennek jelentőségével mind az egyéni gazdálkodók, mind a termelőszövetkezeti tagok tisztában voltak. Ráadásul október végén szép, száraz, napos idő volt, s az esős idő beállta előtt minél több munkát el akartak végezni. Ezzel magyarázható az, hogy október 25-én, 26-án a spontánabbnak tekinthető megmozdulások, amelyeknek kiobbantásában esetleg a környéken lévő üzemek munkásai is részt vettek, a késő délutáni, kora esti órákban játszódtak le, míg 27-én, 28-án, szombaton és vasárnap általában tömeggyűléssel kezdődött a helyi forradalom, s a községi hatalmi viszonyok átrendezésében átgondoltabb volt.

⁵ Uo.

A falvakban lejátszódott forradalmi események lényegesen nehezebb feltételek mellett történtek meg, mint a városiak, vagy a megyeszékhelyek forradalmi eseményei. A megyei központokban különösen, ha ott felsőoktatási intézmény is volt, már a forradalom első napjaiban megalakultak a forradalmi bizottságok, s a gyárakban, intézményekben létrehozott forradalmi szervezetekkel konzultálhattak. A szegedi, debreceni, miskolci egyetemeknek kisugárzó hatása volt egész Kelet-Magyarországra, telefonon vagy személyes küldöttek útján egyeztethették elképzeléseiket. A falvak népében azonban csak a forradalmi tettvágy volt meg, de a végrehajtásához irányításra lett volna szükségük. Több olyan megyéről tudunk, ahol az ekkor még működő megyei tanácsok vagy megyei pártbizottságok adtak utasítást a községi szerveknek a helyi forradalmak megszervezésére és irányítására. Békés megyében a gyulai, orosházi, sarkadi és gyomai járásban a tanács adott utasítást a forradalmi bizottságok megalakítására. „A gyulai járásban a tanács küldöttei végigjárták a falvakat, eligazítást tartottak a forradalmi bizottságok megválasztásáról és a követendő politikai irányvonalról. A sztálinisták eltávolítása mellett fontosnak tartották, hogy a szocialista vívmányok megőrzése érdekében minél több kommunista kerüljön be a testületekbe.”⁶ Borsod megyében a Földvári Rudolf által vezetett megyei pártbizottságnak az volt az álláspontja, hogy „a párt- és tanácsai szervek igyekezzenek élére állni a demokratikus népmozgalomnak, vegyenek részt az új testületek megalakításában és munkájában. – Jellemző volt, hogy készséggel együttműködött a régi, október 23-a előtti politikai elit és azok, akiknek a lakosság most szavazott bizalmat.”⁷ Szabolcs megyében, Nyírbátorban „az október 26-ai tüntetés hatására a járási pártbizottság megállapodott a községi és járási tanáccsal, valamint a Hazafias Népfront helyi szerveivel, hogy a nyugalom helyreállítása érdekében forradalmi bizottságot alakítanak. – Vásárosnaményban október 28-án még a párttitkár vezette le a községi nemzeti bizottság választását.”⁸ A szolnoki járáshoz tartozó „Tiszavárkonyban és Rákóczi falván olyan erősen érvényesült a párt- és állami szervek befolyása, hogy a forradalmi tanácsok tagjait majdnem kivétel nélkül a tanácsok tagjaiból választották meg.”⁹ Jellemző a falusi emberek tájékozatlanságára a gyöngyösi járásbeli kishánai eset. Október 27-én megjelent a községben néhány munkás a szomszédos községben lévő Mátravidéki Fémművekből, és tájékoztatták a községi vezetőket, hogy náluk Sirokban már megalakult a munkástanács, aminek a létrehozásában Kovács Miklós, a verpeléti páncélosezred parancsnokának politikai helyettese segédkezett. Telefonon felhívták Kovács Miklóst Verpeléten, aki vállalta a nagygyűlés levezetését. A község házára ösz-

⁶ Somlai Katalin: Békés megye. In: A vidék forradalma, 1956. Szerk.: Szokolczai Attila és A. Varga László. 1956-os Intézet – Budapest főváros Levéltára. Bp. 2003. 97.

⁷ Szokolczai Attila: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In: A vidék forradalma... 172.

⁸ Dikán Nóra: Szabolcs-Szatmár megye. In: A vidék forradalma... 330.

⁹ Cseh Géza: Szolnok megye. In: A vidék forradalma... 350.

sze hívott nagygyűlésen Kovács főhadnagy ismertette a forradalom okait és célkitűzéseit. Ezután a helybeliek által összeállított jelöltlistát felolvasta, s minden egyes jelölnél kérte a jelenlevők véleményét. Több jelölttel nem értettek egyet, ilyenkor Kovács főhadnagy más személyre kért javaslatot. Az így létrehozott testületbe több párttagot is bevásztottak.”¹⁰ Ezután új községi vezetést jelöltek ki, és megszervezték a nemzetőrséget.

A községi forradalmak – annak ellenére, hogy semmilyen központi irányítás nem volt – szinte azonos foratókönyv alapján történtek meg.¹¹ Az október 25–27. közötti spontán forradalmi megmozdulások úgy történtek, hogy a késő délutáni órákban a környező üzemekben dolgozó ingázó falusiak hazatérve a községi italboltban összejártak a mezőről hazatérő földművesekkel. A beszédtema természetesen a forradalom volt. Néhány pohár ital elfogyasztása után elhatározták, hogy ők sem tűrik tovább a zsarnokságot. Az utcán hazafias dalokat énekelve másokat is csatlakozásra szólítottak fel, s így vonultak a tanácsháza és a pártiroda felé. Sérelmeiknek ezek az épületek, illetve az itt székelők voltak az okozói. Menet közben leverték a vörös csillagokat, megrongálták vagy ledöntötték a szovjet emlékműveket, lefegyverezték a helyi körzeti rendőrt, majd behatoltak a tanácsházára, kihordták az adóíveket és a begyűjtési iratokat, majd elégették. Hasonló sorsra jutottak a pártiroda iratai is. A tüntetés végén közfelkiáltással megválasztották a helyi forradalom vezető testületét is (néptanács, forradalmi tanács, munkástanács stb.). Ezeket a választásokat a falu közvéleménye sok helyen nem fogadta el, és pár nap múlva újabb választásra került sor.

Az október 27-én vagy az azt követő napokban lejátszódó forradalmi események már szervezettek voltak. A községi hangosbemondón keresztül nagygyűlésre hívták össze a lakosságot, s ezzel lehetővé vált, hogy a falu lakói megbeszéljék, kiket tartanának alkalmasnak a forradalmi testületben való részvételre. A forradalom még nem győzött, mégis sok helyen már ünnepi hangulat volt. A komáromi járásbeli Rédén „este ezres tömeg vonult a Hősök-szobra előtti népgyűlésre. Merényi László és Lengyel Erzsébet nevelők szavaltak, Gyórfi Ferenc református lelkész pedig ünnepi beszédet mondott. 48-as dalokat énekeltek, majd a Himnusszal zárták a forradalom ünnepét. Ám e szép kezdet után október 27-én este dudari, bakonyoszlopi, bársonyosi és helybeli fiatal bányászok trak-

¹⁰ Kozári József: Az 1956-os forradalmi események a gyöngyösi járás területén. In: Emberek és eszmék. Emlékkönyv Vadász Sándor születésének 70. évfordulójára. Eger, 2001. 259.

¹¹ Tyekicska Árpád: Helyi forradalom – Társadalmi önszerveződés a rétsági járásban, 1956-ban c. tanulmányában azt írja: „A helyi történések legszembeűnőbb sajátossága, a mintakövetés a szórta elhelyezkedő középszintű forradalmi központok esemény- és cselekménysorai már önmaguk is a pesti események spontánul fejlődő történéseit követték. A falvak forradalma pedig mindkét forrásból merített.” In: Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öngazdagság. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula, 1991. 266.

torral ledöntötték a szovjet emlékművet.”¹² Október 28-án viszont az újjászervezett Nagy Imre-kormány is elismerte a forradalmat. Számos községben a korábbi tanácsi vezetők szorosán együttműködtek a forradalommal, és sok helyen a forradalmi tanácsba is beválasztották a községi tanácselnököt, vagy VB-titkárt. Ezekben a helyeken a tanácsi apparátus a forradalmi tanács irányításával végezte munkáját.

Megdöbentő ennek az agyongyötört, kiszipolyozott parasztságnak az önuralma 1956 őszén. A forradalmi eseményeket leíró visszaemlékezésekben, tanulmányokban alig találunk olyan adatot, hogy egy-egy községben népítélet lett volna. Az sok helyen természetes volt, hogy a középületek, a párttitkár, tanácselnök ablakát beverték, de ha személyi tettelegességre került sor, akkor mindig akadtak olyanok a tüntetők között, akik a halált okozó lincselést megakadályozták.

A forradalom november 4-ével természetesen a falvakban sem ért véget. A hatalmi szerepének elismertetéséért és megszilárdításáért küzdő Kádár-kormány sok helyen még a megyei és járási közigazgatást sem tudta maga mellé állítani. A községi közigazgatást mérsékelten működött, általában a forradalmi tanácsok irányítása alatt. Ez a helyzet hivatalosan december 8-ig állt fenn, amikor a kormány 17/1956. (XII. 8.) határozata a forradalmi bizottságokat megszüntette.¹³ Ez természetesen automatikusan nem jelentette a községi forradalmi testületek felszámolását. Sok helyen az történt, hogy a forradalom előtti tanácstagokat is meghívták a község ügyeit érintő tárgyalásokra. A forradalmi testületek felszámolására általában 1957 januárjában került sor, s utána nagyon sok esetben már megindult a rendőrségi, bírósági eljárás is a forradalomban való részvétel miatt.

A községi forradalmi bizottságok egy részének működéséről még feljegyzés sem maradt. Tevékenységüket gyakran csak a későbbi bírósági peranyagokból lehet nyomon követni. Természetesen voltak olyan községek is, ahol már a forradalmi bizottság megalakulásáról, a megfogalmazott követelésekről is jegyzőkönyvet vezettek, de volt olyan község is, ahol a lakosság többsége szembeszállt mindenféle forradalmi átalakulással. A tiszafüredi járáshoz tartozó Nagyivánon még formális változásra sem került sor. Október 24-től a tsz-tagok vadászpuskával felfegyverkezve éjszakánként lovon járőröztek a faluban, a szovjet emlékműköz pedig őrséget állítottak. Amikor október 28-án a községi párttitkár javaslatára nagygyűlést tartottak, hogy megválasszák a forradalmi tanács tagjait, a helyi Vörös Csillag Tsz emberei megzavarták a nagygyűlést, és lehetetlenné tették annak megtartását. Nagyiván a Hortobágy szélén fekszik, 1945 előtt az egri káptalannak volt a falu határában több mint 3000 holdas birtoka. A falu

¹² Fakász Tibor: A forradalom a komáromi járásban. Évkönyv IV. 1995. Bp. 1995. 1956-os Intézet. 294.

¹³ 17./1956/XII. 8. sz. kormányhatározat a forradalmi bizottságok és már hasonló szervek megszüntetéséről. Magyar Közlöny. 1956. dec. 8.

szegényparaszti népessége – akiknek a többsége uradalmi cseléd volt – a földosztás során juttatott földből már az 1940-es évek végén létrehozta a szövetkezetet, amely még a Rákosi-korszak megszorító politikája mellett is magasabb élet-színvonalat biztosított számukra.¹⁴ Némileg hasonló volt a helyzet Tiszavárkonyban is, ahol a tsz felfegyverzett tagjai őrizték éjszakánként a községi párt-házat és járőröztek a faluban.

Az atkári munkástanács október 28-án alakult meg. Az alakuló gyűlésről részletes jegyzőkönyv készült, amelyből látható, hogy a gyűlés szervezett és jól előkészített volt. A gyűlés kezdetén Varga György ismertette a magyarországi forradalmi helyzetet, majd felolvasta a gyöngyöSOROSZI ércbánya munkástanácsának 5 pontos követelését, és javasolta annak elfogadását. Ezek a következők voltak: 1. A szovjet csapatokat azonnal vonják ki az országból. 2. A tanácsok mondjanak le, demokratikus választással új tanácsokat válasszunk. 3. Javítsák a munkabéreket. 4. A beszolgáltatási rendszert szüntessék meg. 5. A felkelésben részt vett dolgozók amnesztiát kapjanak, a politikai foglyokat bocsássák szabadon. – „Ezek után a falu népe kijelölte azokat a személyeket, akik ellenőrzik a választás menetét és helyességét, s vigyáznak arra, hogy a választások a legsimábban, a széles körű demokrácia megtartásával menjenek végbe.” A gyűlés politikai előkészítettségét mutatja, hogy a 43 fős testületbe a falu társadalmi összetételét figyelembe véve választottak tagokat. Volt 8 értelmiségi (orvos, pedagógus), 5 tsz-tag, 11 kisparaszt, 8 középparaszt, 9 fő az ifjúságot képviselte, volt egy iparos és még a községi rendőrt is beválasztották. A testület magát munkástanácsnak nevezte, és elnöknek Varga Györgyöt választották meg. Még egy ilyen, szervezetileg jól előkészített gyűlésre is jellemző volt azonban, hogy minden kiegészítés nélkül, változatlan formában elfogadták a gyöngyöSOROSZI ércbánya határozatát, s önálló, saját problémáikat felvető javaslatokat nem fogalmaztak meg. A Himnusz eléneklésével a nagygyűlés véget ért, a résztvevők Kossuth-nótát és más hazafias dalokat énekelve végigvonultak a falun, majd hazamentek. Sem a gyűlés jegyzőkönyve, sem későbbi periratok rombolásról nem számolnak be.¹⁵

Az atkári munkástanács már 28-án délután megtartotta első ülését. A jegyzőkönyv tanúsága szerint 16 napirendi kérdéSRŐL döntöttek, ezeknek azonban csak a fele volt kapcsolatos a forradalmi átalakulással. Döntöttek a főváros élelmi-szer-támogatásáról, a hivatali apparátusról, a Lenin-, Sztálin-, Rákosi-utak viszsza-kereszteléséről, a nemzetőrség felállításáról. Figyelemre méltó a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos pont: „A termelőszövetkezetek és termelőcsoportok folytassák munkájukat, és mindent kövessenek el a tervük teljesítése érdekében. Ugyanúgy az egyéni gazdálkodók is a jelenlegi területükön végezzék el a vetést

¹⁴ Cseh Géza: Szolnok megye. In: A vidék forradalma... 351.

¹⁵ Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai. Összeállította: Cseh Zita. Eger, 2006. 137–139.

és a szántást.”¹⁶ Ez a megfogalmazás azért furcsa egy kissé, mert pár héttel korábban ilyen formában a megyei vagy járási tanács mezőgazdasági osztálya is kiküldhette volna. Ennél azonban lényegesebb az, hogy a munkástanács egyáltalán felveti a mezőgazdasági termelés és a szövetkezetek kérdését, mert a községek többségénél, ha egyáltalán szó van szövetkezetekről, legfeljebb az szerepel, hogy a szövetkezetek állítsanak őrséget közös vagyon megvédésére. A termelőszövetkezetek megtartásának, vagy feloszlásának a kérdése lényegében a községi forradalmi testületek programjában sem szerepelt október végéig.

Hasonló volt a helyzet a begyűjtési rendszerrel is. Az, hogy nagyüzemi munka vagy értelmiségi forradalmi testületek követeléseiben esetleg megemlítik a begyűjtési rendszer „reformját”, az még érthető, mert a nagy forradalmi követelésekhez képest részproblémát jelent, de alig található meg a községi forradalmi tanácsok követelése között is. A forradalom gyors sodrásában a Nagy Imre-kormány sem fordított kellő gondot erre az egész parasztságot érintő kérdésre. Csak az október 28-ai kormányátalakítás után dönt a kormány a begyűjtési rendszer megszüntetéséről, s ezt 30-án délután Tildy Zoltán államminiszter közli rádióbeszédében a lakossággal. „Bejelentem azt, hogy a parasztságot annyira sújtó begyűjtési rendszert, ennek hatályát a mai napon megszüntetjük. Meg vagyok győződve arról is, hogy a magyar földművelő nép jobban fogja ellátni a várost és a városban dolgozókat ezután, mint az ellátott eddig.”¹⁷ Ezt a hírt részletesebb formában másnap reggel megismételte Gyenes Antal begyűjtési miniszter.¹⁸ Bár a begyűjtési rendszert megszüntető rendelet Közlönyben, vagy más írott forrásban nem jelent meg, de a rádióban elhangzottakat feltételezhetően sokan hallották. Terjedt a hír, és az újjászerveződő Kisgazdapárt, valamint a Petőfi (Paraszt) Párt is programjában felvetette nemcsak a begyűjtést, hanem a szövetkezetek kérdését is.

A fegyveres harcok átmeneti csökkenése és a szabad pártalakulás lehetősége a politikusok figyelmét a parasztság felé fordította. A Hazafias Népfront Borsod megyei elnöksége a parasztság érdekeinek védelmében a Miskolci Rádió október 31-ei adásában adott közre egy közleményt, amely a parasztság érdekvédelmével és a termelőszövetkezetekkel foglalkozik. „Mi történjék tsz-einkben? – Alapelvünk, hogy a jelenlegi tsz-ekből csak azok maradjanak meg, amelyeknek termelési mérlege nem passzív, és a tagság követeli fennmaradásukat, azaz a saját lábukon tudnak járni. – Másodszor: a tsz feloszlása csak a fokozatosság elvével mehet végbe. Az őszi vetések befejezésével a kitavaszkodásig. – Harmadszor: a feloszlott tsz-ek területéből betagosított kisparaszti gazdaságokat kell létesíteni, amelyeket a tél folyamán a tsz-ek ügyvezetősége szakemberek igénybevéte-

¹⁶ 1956-os Heves megyei dokumentumok. I. m. 140.

¹⁷ A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9. Bp. 1989. 227.

¹⁸ Uo. 274.

lével mérjen ki, hogy ezen a területen a gazda tavaszi vetését már maga végezhesse el. – Negyedszer: a megmaradt tsz-ek alapszabályzatát, munkaértékelését, normáját változtatni kell, hogy igazságosabb legyen az osztalék, és kevesebb legyen a vezetéből, adminisztrációból élő ember. – Ötödször: a tsz-eink termelése... nem a külterjes gazdálkodás, hanem a belterjes gazdálkodásra való áttérés... Foglalkozzanak tsz-eink állattenyésztéssel, aprómagvak termelésével, gyümölcsstermeléssel. – Hatodszor: tsz-einknek, egyénileg dolgozó parasztjainknak a belterjes gazdálkodás megvalósításához, továbbá a tsz-ekből kilépő gazdák részére hosszú lejáratú hitelt kívánunk, biztosítani. – Hetedszer: az 1955–56-os tagosítást sehol sem szabad folytatni, és a sérelmeket azonnal orvosolni kell.”¹⁹ A továbbiakban a közlemény foglalkozik még a földműves-szövetkezetekkel, a gépállomások további működésével és átszervezésével, a mezőgazdasági ipar és mezőgazdasági gépgyártás jövőjével és a falusi népművelés feladataival.

Ez egy reális megállapításokon nyugvó mérsékelt nyilatkozat, ami semmiképpen nem tekinthető szövetkezet elleni uszításnak. Talán nem vagyunk túlságosan merészek, ha azt mondjuk, hogy a forradalom időszakában ez az első programtervezet a mezőgazdaság és parasztság jövőjére vonatkozóan. Hasonló hangnemű volt az újjászerveződő Kisgazdapárt október 31-én megjelent programja is. „A Kisgazdapárt programjában harcol a begyűjtési rendszer megszüntetéséért, ezt azonban a nép teljes öröme már az ideiglenes kormány megszüntette október 30-án. Jogos követelése a Kisgazdapártnak, hogy akkor vessen a paraszt, amikor akar, és azt, amit akar. Elég a szájbarágás, utasítgatás, tervezgetés, s egyéb diktatórikus eszközökből. A Kisgazdapárt nem utasítja el a kisipari termelőség-szövetkezeti és mezőgazdasági termelőség-szövetkezeti társulásokat, ellenben azt igen helyesen „a teljes önkéntesség szemszögéből támogatja. Minden gazda, kisiparos magánügye, hogy belép-e a termelőség-szövetkezetbe, vagy egyéni gazdálkodást folytat.”²⁰

Ebben a túlfűtött, de visszafojtott parázs hangulatban a parasztság úgy érezte, hogy lazult az állami kényszer, és közeleg az idő, hogy birtokukat visszaszerezék. A parasztság számára a beszolgáltatás volt a mindennapi megalázás eszköze, de az erőszakos tévesztés és tagosítás volt az, amit mégis jobban sérelmezett, mert az tulajdonától fosztotta meg.

Október 31-én ismét ülést tartott az atkári munkástanács. A tanács választott tagjain kívül az ülésen részt vett a községben működő 6 tsz, ill. tszcs elnöke, az állami gazdaság szakvezetője és a gépállomás igazgatója is. Varga György mun-

¹⁹ Uo. 310.

²⁰ 1956-os Heves megyei dokumentumok. I. m. 177. A Kisgazdapárt országos újjászervezése október 30-án történt meg, részletes programot azonban nem fogalmaztak meg. Személyes kapcsolatok és röplapok útján azonban már országsszerte ismert volt a megalakulás időpontja és a párt politikai elképzelése. Október 31–31-én számos megyében és városban megtörtént a párt újjászervezése, s a megfogalmazott programok is sokban hasonlóságot mutatnak. A programokat közli: Izsák Lajos: 1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok. Bp. 1998. 267–361.

kástanácselnök tájékoztatta a résztvevőket, hogy mintegy 500-600 főnyi tömeg a falu népéből azzal a követeléssel jött a tanácsházára, hogy „a régi földjét, amelyek a jogtalan és igazságtalan tagosítás folytán a termelősövetkezetek birtokában vannak, azonnal adják vissza. A tömeg követelte, hogy az ülés legyen nyilvános, ezért Varga György elrendelte, hogy a mikrofont kapcsolják be, hogy a falu felvonult dolgozói azonnal tudomást szerezzenek a történekről.” A jegyzőkönyv természetesen csak a legfontosabb felszólalásokat vagy határozatokat rögzíti, de itt a vitában a zömmel földműveléssel foglalkozó munkástanácsstagok már felvezették a szövetkezetek megszüntetését is. A felvonuló tömeg ugyanis a betagosított földek visszaadását követelte, a tsz-elnökök hozzászólása viszont már a szövetkezetek feloszlásáról szól. Elsőként a mind taglétszámában, mind területében legnagyobb szövetkezet, a Micsurin Tsz elnöke szólalt fel, kijelentve, hogy nem mond ellent a tsz feloszlásának „de közli a falu népével és a tanáccsal, hogy 120 család nevében ő nem dönthet, így szükséges, hogy a szövetkezet közgyűlése döntsön”. Megállapodtak abban, hogy még 31-én este összehívják a tsz közgyűlését. A többi tsz-elnök egyetértett a szövetkezetek feloszlásával, de mindegyiknek volt megjegyzése. Babus Zoltán az Alkotmány tszcs elnöke annak a híve, hogy mindenki a saját földjén dolgozzon, „de aki a tszcsben akar maradni, az szabad területen nyugodtan alakíthat téeszt”. Bagi Benjámin, a Kossuth Tsz elnöke bejelenti, hogy a tsz feloszlik, „de felhívja a tanácsülés figyelmét arra, hogy a tsz tagjainak 60%-a föld nélküli, akiknek tartalékterületből adjanak földet”.²¹ Ezek a földnélküliek voltak minden szövetkezetben azok a csoportok, akik nem örültek a tsz-ek felbomlásának, mert akkor számukra csak a bérmunka maradt. Közülük nagyon sokan már 1956 decemberében vagy 1957 januárjában a megszűnt tsz megművelt tartalékföldjein új tsz-t vagy tszcs-t hoztak létre kisebb taglétszámmal és kisebb földterületen.

Nincsenek adataink arra, hogy a továbbiakban hogyan és mikor rendeződött az atkári tsz-ek sorsa, de mivel itt területrendezési, tulajdonjogi, teherviselési kérdések tömegét kellett formába önteni, akár kilépésről, akár teljes felszámolásról volt szó, ezek feltételezhetően csak november 4-e után történhettek meg. Egyébként a szövetkezetekből való kilépés vagy azoknak teljes felszámolása teljesen legálisan szövetkezeti tagság kezében volt. Még 1953 október elején, az első Nagy Imre-kormány idején jelent meg egy kormányrendelet, amely részletesen szabályozta a szövetkezetekből való kilépés feltételeit.²² Mivel ennek hatálytalanítása nem történt meg, ez 1956 őszén is jogalapot jelentett a szövetkezetekkel kapcsolatos intézkedésekre. A november 4-e után bekövetkezett fordulat ellenére a kolhoz típusú szövetkezetekbe bekényszerített elégedetlen parasztság úgy látta, hogy van lehetősége földjének visszaszerzésére és az egyéni gazdálkodás visszaállítására.

²¹ 1956-os Heves megyei dokumentumok. I. m. 182.

²² 1953. évi 178/1953. X. 3. FM utasítás. Magyar Közlöny 1953. 305.

Úgy látszott, hogy a megalakulóban lévő Kádár-kormány is megértést tanúsít a parasztság szövetkezettelenes mozgalmával kapcsolatban. Ebben az anarchikus állapotban a termelőség-szövetkezetek léte vagy nem léte nem hatalmi, hanem termelési-technikai kérdést jelentett. November 12-én megismételték és hivatalosan is közzétették a Nagy Imre-kormány által október 30-án bejelentett határozatot a begyűjtés eltörléséről.²³ Ennél sokkal lényegesebb volt „a kormány felhívása a parasztsághoz az agrárpolitikában elkövetett hibák kijavításáról”, amely november 27-én jelent meg a Magyar Közlönyben, de teljes terjedelmében közölte a Népszabadság és a Szabad Föld is. Bár a kormány ebben is hitet tesz a szövetkezetek mellett, a gazdálkodókra bízta a döntést. „A kormány a parasztság szabad elhatározására bízta a gazdálkodási mód megválasztását, tehát a szövetkezetek fenntartásának, alakításának, valamint a szövetkezés formáinak megválasztását. Azon termelőség-szövetkezetek feloszlásának módjáról, amelyek azt az elmúlt hetekben kérték, valamint a kilépés szabályozásáról, a földművelésügyi miniszter külön intézkedik”.²⁴ Itt tehát egy, már megindult folyamat elismeréséről van szó, és ugyanazon termelőség-szövetkezetek feloszlásának módjáról, amelyek azt az elmúlt hetekben kérték.” A kormány tehát a parasztságra bízta a döntést a szövetkezetekről, s ezzel hatalmas paraszti tömegek körében növelte elfogadottságát.

1956 novemberében és decemberében – tehát akkor, amikor a forradalom a Kádár-kormány terrorja következtében már hanyatlóban volt – földindulásszerűen bekövetkezett a termelőség-szövetkezetek felbomlása. A diktatúrát helyreállító erők egyes rétegei ezt az eseménysorozatot is hajlandóak voltak az „ellenforradalmi erők” számlájára írni. Simon Péter már 1971-ben írt tanulmányában azt írja: „Ha a szövetkezeti mozgalom bomlásának külső ellenforradalmi nyomás lett volna az egyedüli vagy döntő oka, a bomlás ütemének december közepétől már csökkennie kellett volna. Ezzel szemben csak most gyorsult meg igazán.”²⁵ Ezt a véleményt erősíti meg az a jelentés is, amelyet az MSZMP Falusi Osztályának munkatársai állítottak össze 1957 februárjában: „A termelőség-szövetkezetek felbomlását csaknem mindenütt a következő okok befolyásolták: Az erőszakos tsz szervezés, a rossz gazdálkodás, a helytelen vezetés, a jó termelőség-szövetkezetekben a nagy jövedelem és a vagyon felosztásának reménye, a középparaszt és szegényparaszt viszálya a tsz-ekben, a termelőség-szövetkezeteken kívül lévő egyéni parasztsztrók harca az „ősi föld” visszaszerzéséért, s nem utolsósorban a termelőség-szövetkezeti tagok megfélemlítése.”²⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy az MSZMP

²³ 1956. évi 21. sz. tvr. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1956. 62.

²⁴ A kormány felhívása a parasztsághoz. Magyar Közlöny 1956. nov. 27. Jogi megfogalmazás: FM 1956. nov. 7. 65/1956 FM utasítás „az egyes termelőség-szövetkezeti tagoknak a termelőség-szövetkezetekből való kilépésnél és a termelőség-szövetkezeteknek feloszlásánál követendő eljárásról”. Magyar Közlöny. 1956. nov. 27.

²⁵ Simon Péter: Termelőség-szövetkezeti mozgalmunk az ellenforradalmi válság idején. Párttörténeti Közlemények. 1971. 1. sz. 81–107.

²⁶ A jelentést idézi Simon Péter hivatkozott tanulmányában. 93.

Falusi Osztályának vezetője Fehér Lajos volt, s mind ő, mind munkatársai arra törekedtek, hogy a szövetkezetek felbomlásának okait reálisan ítéljék meg.

Szolnok megyében novemberben és decemberben tömegesen léptek ki a tagok a szövetkezetekből. A középparasztok 58%-a elhagyta a szövetkezeteket, a szegényparasztok és bevitt földdel, állatállománnyal nem rendelkezők többsége azonban bent kívánt maradni. Így csökkent létszámmal és földterülettel sok szövetkezet megmaradt. Feltűnően sok tsz bomlott fel a törökszentmiklósi járásban, 17-ből mindössze 4 maradt meg, mivel itt 1955–56-ban tömegesen kényszerítették a parasztságot a belépésre, de felbomlott a városok közül Karcag és Mezőtúr szövetkezeteinek többsége is. Szolnok megyében a 234 tsz-ből 124, a 129 tszcs-ből 72 oszlott fel. Mivel a szövetkezetek hitel- és kölcsönterheit a kivitt vagyon arányában ráterhelték a volt szövetkezeti tagokra, már 1957 januárjában – kis mértékben ugyan – megindult egy visszavándorlás a szövetkezetekbe.²⁷

Balmazújvárosban „a szövetkezetek mellett következetesen kitartó volt agrárproletárok, illetve alapító tagok helytállása ellenére a korábbi politika miatt elégedetlen szövetkezeti parasztság többsége a szövetkezetek felszámolás mellett foglalt állást. A tsz-ek felszámolása a többségi döntés ellenére nem következett be. A szövetkezéshez hű „törzsgárda” mindenütt együtt maradt. A „Lenin” tsz-ben pl. a bomlás napjaiban 27 tag továbbra is vállalta a gazdasági épületek, öt pár ló, 10 db növendék szarvasmarha, az egész juhállomány és a gépek megőrzését. Az októberi események után már majdnem kétszer annyian (47 tag) indították meg, illetve folytatták a közös gazdálkodást 535 kat. hold földön. Ugyanígy a közös gazdálkodás útján maradt a „Vörös Csillag”-ból 121 tag 1034 kat. hold közös területtel, a Kossuth tsz 25 taggal 403 kat. holdon.²⁸ Balmazújváros esetében nem is történhetett meg a szövetkezetek megszűnése, mert az ugyancsak 1956. november 27-én kiadott 72/1956/XI.27./FM-PM. együttes utasítás értelmében a termelőszövetkezet feloszlásához a tsz-közgyűlés egyhangú határozata kellett.

Hajdú-Bihar megyében november-december hónapokban a szövetkezetek 48%-a szűnt meg. Különösen nagy volt a csökkenés a berettyóújfalui járásban (38-ből 25), a biharkeresztesi járásban (24-ből 20), a polgári járásban (17-ből 9). Megyei szinten 226 szövetkezetből 111 megszűnt, és 115 bár csökkent létszámmal, de megmaradt. A Termelőszövetkezeti Tanács megyei megbízottjának 1957. január 14-ei jelentése a feloszlás, illetve a tsz-ekből való kilépés okait vizsgálva megállapítja, hogy „ezek előidézőjeként három fő tényező játszott szerepet, éspedig elsősorban az október 23-a utáni időben helyenként megnyil-

²⁷ Cseh Géza: Szolnok megye. In: A vidék forradalma... 364.

²⁸ Dr. Bodnár Miklós: A balmazújvárosi „Lenin” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet története. In: Termelőszövetkezeti tanulmányok II. k. Szerk.: Donáth Ferenc. Kiadja: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Bp. 1973. 189.

vánuló és a szocializmus ellenségei által előidézett tsz-ellenes hangulat, másrészt, különösen az évek óta gyengén működő tsz-eknél a tagság elégedetlensége, a szövetkezetek zilált gazdasági helyzete, végül az elmúlt évek hibái, erőltetett fejlesztés és túlzott állami beavatkozás”.²⁹ A jelentés a továbbiakban leírja, hogy a felbomlás és kilépés megszűnt, január közepéig 36 tsz újjáalakult.

Heves megyében 1955-ben 201 termelőszövetkezet és szövetkezeti csoport működött 9354 taggal 61 582 kat. holdon. 1956 végére számuk 108-ra csökkent, területük pedig nem érte el a 39 000 holdat. 1956 végére a szövetkezetek taglétszáma közel 4000 fővel csökkent, a szövetkezetekben bennmaradtak zömmel földnélküliek vagy pár holdas kisparasztok voltak. 1955-ben a 7 holdon felüli területtel belépő tagok száma 1398 volt, 1956 végén 681 fő. Igaz ugyan, hogy 1957-ben már 156 szövetkezet működött a megyében, de tagok száma mindössze 200-zal növekedett, a 7 holdon felüli egykori középparasztok száma pedig tovább csökkent.³⁰

A Dunántúlon – különösen azokban a megyékben, ahol már 1956 szeptemberében megindult a bomlási folyamat – az országos átlagot meghaladóan nagy volt a szövetkezetek megszűnése. Veszprém megyében 1957 elejéig a tsz-ek több mint fele (56%) megszűnt. 141-ből csak 62 maradt meg. A tagok 69%-a hagyta el a szövetkezeteket és 55%-kal csökkent a tsz-ek használatában lévő szántóterület nagysága. A legnagyobb mérvű bomlás a pápai járásban volt, ahol az előző évben a legtöbb gazdát kényszerítették be a szövetkezetekbe. 32 tsz-ből 23 bomlott fel, kilépett a tagság 84%-a a földterület 77%-ával. A devecseri járásban a tagok 82, a zirciben 72, a keszthelyiben 60, a veszprémiben 52, a sümegeben 51, a tapolcaiban 31%-a lépett ki. A kilépők jelentős része középparaszt volt. Amíg a tsz-ekben 1956 októbere előtt a 7 holdnál nagyobb birtokkal belépő gazdálkodók aránya 22% volt, a kilépések után csak 12%.³¹

²⁹ Dokumentumok a termelőszövetkezeti mozgalom Hajdú-Bihar megyei történetéhez. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1977. 98.

³⁰ Heves megye fontosabb statisztikai adatai 1957. Eger, 1958. 93.

³¹ Farkas Gyöngyi: Kollektivizálás Veszprém megyében (1948–1961). Bölcsészdoktori értekezés kézirat 91. p. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára.

*A szövetkezetek felbomlása a Dunántúlon legsúlyosabban a következő megyéket érintette:*³²

Megye	Felbomlott tsz-ek, tszcs-k aránya	Kilépett tagok aránya	Kivitt földterület aránya
Somogy	72%	89%	85%
Vas	56%	76%	68%
Zala	56%	85%	67%
Veszprém	56%	69%	55%
Baranya	54%	73%	74%

1956 végéig országosan a tsz-ek és tszcs-k 57%-a bomlott fel, tagságuk 65%-a lépett ki és területük 58%-kal csökkent.³³ Október közepén 3954 tsz volt az országban, 1957. január közepén pedig csak 1469. Ezek is komolyan meggyengültek, hiszen a megmaradt szövetkezetek taglétszáma, területe és állatállománya is jelentősen csökkent.³⁴ Simon Péter már idézett tanulmányában azt írja: „Az illetékes párt- és állami szervek véleménye szerint a szövetkezeti mozgalom 1957. január 15-én állt a mélypontra, mikor is az országban 1467 termelőszoövetkezet volt.”³⁵ Természetesen, amikor az egész országban kaotikus állapotok voltak, s nap mint nap szűntek meg vagy alakultak újjá szövetkezetek, s a kilépések is hasonlóak voltak, egészen pontos számokat nehéz megállapítani. Az biztos, hogy részben a kormányrendeletek hatására január közepére lényegében megszűnt a felbomlási folyamat, sőt a szegényparasztok kezdeményezésére egy újjáalakulás indult meg. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának megküldött jelentések alapján Simon Péter is megállapítja már idézett tanulmányában, hogy „1957. január 15-e után a termelőszoövetkezeti mozgalomra egy újjáalakulási folyamat volt a jellemző.”

Az 1957. május 1-jei állapot szerint 2570 mezőgazdasági szövetkezet működött, tehát 1100-zal több, mint januárban. A megmaradt vagy újjáalakult szövetkezetek tagsági összetételében azonban lényeges változások következtek be. A 7 kat. holdon felüli családok aránya 28%-ról 14%-ra csökkent. Az agrárproletárok aránya viszont 37,6%-ról 57,4%-ra növekedett.³⁶ A tsz-ekből tehát nagyrészt a 7 kh.-nál nagyobb földterülettel rendelkezők léptek ki, a földnélküliek és kisbirtok-

³² Mezőgazdasági adattár II. Bp. 1965. 48–50.

³³ Fazekas Béla: A mezőgazdasági termelőszoövetkezeti mozgalom Magyarországon. Bp. 1976. 94.

³⁴ Varga Zsuzsanna levéltári forrásokra építve 63%-ra teszi a felbomlott szövetkezetek arányát. Közli: Függetlenség és önállósodás: termelőszoövetkezeti kezdeményezések 1956 októbere után. In: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Kiadja: KLTE Debrecen, 1999. 165.

³⁵ Simon Péter: I. m. 93.

³⁶ Varga Zs.: I. m. 166.

kosok pedig maradtak, mert sorsuk javulását az önálló gazdálkodástól sem remélhették.

A megmaradt tsz-ek tagjainak az élete sem volt azonban változatlan. Korábbi működésük éve alatt még a gyengébb tsz-ek is megtanulták, hogy melyek azok a tényezők, amelyek fejlődésüket gátolják. A kormány 1956. november 27-ei „felhívása” szabadabbá tette a lehetőségeket az önálló gazdálkodásra. Megszűnt a beszolgáltatás, megszűnt a kötelező vetésterv, csökkent a bank beleszólása a gazdálkodásba és a gépállomások igen terhes bábáskodása a tsz-ek fölött. Számos tsz-ben elvetették a kolhozrendszerből átvett alapszabályzatot munkaegységrendszerével együtt, és a tagságnak megfelelőbb részesedési és bérezési formákat vezettek be.

A kormánynak gazdasági és politikai szempontból érdekében állt a termelőszövetkezetek fejlesztése és támogatása. Látványos gazdasági és szervezeti fejlődés azonban 1957–58-ban nem következett be a szövetkezeti mozgalomban, s 1958 őszén ismét az erőszak lett a bábája a nagyüzemi mezőgazdaság megszületésének.